

EGY EZÜSTCSEMPÉSZ KANONOK? Várdai István itáliai peregrinációs költségei (1448–1449)

Molnár Dávid

Várdai István (c. 1415–1471. január) későbbi kalocsai érsek (1456–1470), valamint titkos alkancellár (1454–1456), majd kancellár (1457–1458, 1464–1470)¹ tanulmányait 1444-ben kezdte meg Krakkóban,² majd 1446. április 14-től Bécsben folytatta,³ hogy végül 1447 tavaszától Itáliában kánonjogi képzéssel fejezze be. Iskoláztatását – a családi érdekeknek megfelelően – nagybátyja, id. Várdai Miklós, majd később unokatestvére, ifj. Várdai Miklós finanszírozta.⁴ Jelen tanulmány a későbbi kalocsai érsek és bíboros, de ekkor még csak váradi kánonok viszonylag jól

¹ A jómódú köznemesi, Gútkeled nembeli, Várdai családban született Nyírborderban. Születési idejével kapcsolatban joggal bizonytalan a szakirodalom, hiszen egy 1469-es levele szerint (NAGY Imre et al. [szerk.]: A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idős ágának okmánytára. I–XII. Pest–Budapest, 1871–1931. XI. 3–4.) magát Várdait is foglalkoztatta a kérdés. Általában – jobb híján – 1420 körül határozották meg, azonban egy oklevél szerint (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban MNL OL DL) 61022) 1435 novemberében már hevesi főesperes volt (C. TÓTH Norbert: Az egri káptalan archontológiája, 1387–1526. Turul 88 (2015) 2. 60), így születési éve nyugodtan datálható öt évvel korábbra, 1415 körülre. Életét leg részletesebben Kristóf Ilona dolgozta fel, de kalocsai érsekként Katona István és Udvardy József, valamint kancellári minőségében Kubinyi András is foglalkozott vele. KRISTÓF Ilona: „Vester Stephanus de Wārda scholaris iuris canonici” – Várdai István egyetemi éveit Itáliában. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis Sectio Historiae 36 (2007) 65–82; KRISTÓF Ilona: Egyházi középréteg a késő középkori Váradon (1440–1526). Pécs, 2014. 222–224. Lásd még: UDVARDY József: A kalocsai érsekek életrajza (1000–1526). Köln, 1991. 294–316; KATONA István: A kalocsai érseki egyház története I. Ford. TAKÁCS József. Kalocsa, 2001. 238–247; KUBINYI András: Adatok a Mátyás-kori kancellária és az 1464. évi kancelláriai reform történetéhez. Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Philosophica 9, fasc. 1 (2004) 25–58.

Várdai István körülbelül ötven fennmaradt levélén kívül egyetlen ismert humanista műve egy kéziratmáskolatban fennmaradt beszéd, amelyet VII. Károly francia király előtt tartott 1457 decemberében Tours-ban: ECKHARDT Sándor: Várdai István beszéde a francia király előtt. Egyetemes Philologiai Közöny 62 (1938) 101–104.

² *Stephanus Palibarti de Wardaként* szerepel a matrikulában. HARASZTI SZABÓ Péter – KELÉNYI Borbála – SZÖGI László: Magyarországi diákok a prágai és a krakkói egyetemeken 1348–1525. II. Budapest, 2017. 115 (732. sz.).

³ *Stephanus Palibarti de Wardaként* szerepel a matrikulában. Tüskés Anna: Magyarországi diákok a bécsi egyetemen 1365 és 1526 között. Budapest, 2008. 170 (3122. sz.).

⁴ Figyelemreméltó, hogy sem Krakkóban, sem Bécsben nem szerzett semmilyen fokozatot – még az *artes* fakultáson sem. Itáliai tartózkodásának részletes ismertetését lásd: KRISTÓF: „Vester Stephanus”. Ifjabb és idősebb Várdai Miklós személyének tisztázását ugyanitt: 68–69. Idősebb Miklós és István apja, Pelbárt tehát testvérek voltak, ifjabb Miklós pedig idősebb Miklós fia volt. Vö. ENGEL Pál: Középkori magyar genealógia. In: Magyar középkori adattár. Magyarország világi archontológiája 1301–1457. CD-ROM. Budapest, 2001. Gútkeled nem 5. Sármonostori ág, 11. tábla: Várdai. István egyetemi tanulmányaival alapozta meg a Várdai család 16. század elejéig kitaró egyetemjárás gyakorlatát, az ifjabb Miklós fiai közül ugyanis Mátyás boszniai püspök (1487–1488) Krakkóban és Ferrarában, Simon talán ismeretlen német egyetemen tanult, majd ifjabb Miklós fia Miklós fiai közül Ferenc erdélyi püspök (1514–1524) Padovában, Rómában és Bolognában, János Padovában és Bolognában, Ambrus Bécsben és Bolognában, Mihály pedig Krakkóban képezte magát. Vö. KELÉNYI Borbála: Hungarian academia peregrinatio in the Middle Ages (1100–1525). In: Krzysztof Ożóg – Maciej ZDANEK (Hrsg.): Uniwersitätsstudium und Gesellschaft in Mitteleuropa vom 15. bis zum 18. Jahrhundert. Kraków, 2017. 159–161, 1. kép és 6. táblázat.

dokumentált, kalandos itáliai éveinek peregrinációs kiadásait vizsgálja meg három szempontból: a költőpénz összege, a pénz mozgatásának gazdaságtechnikai eszközei és a költőpénz összegének – összehasonlítva más árákkal – a nagyságrendje, vagyis cseréértéke szerint.

Azt, hogy pontosan mikor kezdte meg tanulmányait Itáliában, nem tudjuk, de 1447. május 16-án már tanúként szerepel egy kánonjogi vizsgán Padovában. Innen a városban kitört pestisjárvány elől, 1447. augusztus 10. után valamivel, Ferrarába menekül, hogy ott folytassa tanulmányait.⁵ 1450. április 20-án még biztos, hogy Ferrarában tartózkodik, de egy újabb pestisjárvány miatt visszatér Padovába, ahol 1450. augusztus 29-én ledoktorál kánonjogból,⁶ majd még 1450 novembere előtt visszatér Magyarországra.⁷

Itáliai tartózkodásának legfontosabb dokumentumai az 1448 márciusa és 1449 júliusa között írt levelei (és egy további, rá vonatkozó levél), amelyek nem csak kiadásairól – főként adósságairól –, hanem egyéb kalandjairól is tudósítanak (*1. táblázat*).

1. táblázat. Várdai István vizsgált levelei

	Dátum	Címzett	Honnan	Levéltári jelzet
1.	1448. március 1.	ifj. Várdai Miklósnak	Ferrara	MNL OL DL 80907
2.	1448. [tavasz ?]	ifj. Várdai Miklósnak	Ferrara	MNL OL DL 80931
3.	1448. október 9.	ifj. Várdai Miklósnak	Ferrara	MNL OL DL 80926
4.	1449. február 21.	ifj. Várdai Miklósnak	Ferrara	MNL OL DL 80935
[5.]	[1449 tavasz]	[ifj. Várdai Miklósnak]	[Ferrara]	
6.	1449. július 14.	ifj. Várdai Miklósnak	Ferrara	MNL OL DL 80956
7.	1449. október 24.	Szokoli Péter	Nándorfehérvár	MNL OL DL 80964

A következőkben – kronologikus rendben haladva – összefoglalom a levelek tartalmát, amely alapján megpróbálom kikalkulálni Várdai István itáliai peregrinációjának költségeit.

Az ezüst ára (első levél)

Az (1)-es számú,⁸ legkorábbi ismert levél Itáliából még nem tartalmaz konkrét összeget, ugyanakkor Várdai István figyelemreméltó kéréssel fordul unokatestvéréhez: Gergely nevű familiárisát még pünkösöd előtt küldjék vissza hozzá, de ne pénzzel, hanem színezüsttel (*argentum purum*),⁹

⁵ Veress Endre állításával szemben, aki 1448 elejére teszi ferrarai költözését (VERESS Endre: Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai, 1221–1864. Budapest, 1941. 356), a nálam (3)-as számú levél eleje világosan jelzi, hogy ferrarai kiadásait Szent Lőrinc ünnepének első napja, vagyis 1447. augusztus 10. utánra kell elkönyvelnünk: „Summa, que expendi post recessum Gregorii familiaris mei usque ad ventum suum etc. videlicet usque ad festum Nativitatis Domini proxime preteriti videlicet prima die festi S. Laurenti.” Tehát 1447 karácsonykor Gergely szolga már Ferrarába érkezik meg hozzá.

⁶ VERESS Endre: A páduai egyetem magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai (1264–1864). Budapest, 1915. 9; JOHANNES BROTTO: Acta graduum academicorum gymnasii Patavini ab anno 1435 ad annum 1450. II. Padova, 1970. 465 (2430. sz.).

⁷ KRISTÓF: Egyházi középréteg, 223.

⁸ A levelet közölte LUKSICS Pál: Várdai István ferrarai diák levelei (1448–1449). Történeti Szemle 14 (1929) 125–126.

⁹ A korabeli forrásokban több terminust használnak: az *argentum purum*, sőt *purissimum*, az *argentum finum*, vagy *finitum*, az *argentum bonum*, az *argentum legale*, az *argentum commune*, vagy *mercimoniale*, valamint az *argentum*

mert azt tudja a legnagyobb haszonnal átváltani. A pénz természetesen a tanulására kell és megígéri, hogy most már tényleg megszerzi bakkalaureátusi fokozatát. A levélrészlet azt sugallja, hogy Várdainak megvannak a megfelelő kapcsolatai, jól informált ez ügyben, így hát – habár a levélben többet mondani nyilván nem lehet – csak bízzák magukat familiárisára, aki már mindent tud, „ki van képezve”. Ahhoz, hogy a legnagyobb haszonnal tudja eladni az ezüstöt Itáliában, egy menlevél (*salvus conductus*)¹⁰ beszerzése is szükséges Magyarország kormányzójától, vagyis Hunyadi Jánostól. És ha van menlevél, akkor az sem volna rossz, ha Gergely hozna még két lovat is a plusz kiadásokra.¹¹ A későbbi levelekből arra lehet következtetni, hogy ekkor az összeg, amelyet kérhetett, kb. 100–150 aranydukát lehetett. Kérdés, hogy a Várdai István itáliai leveleire olyannyira jellemző fontoskodó retorikán kívül a levélben megfogalmazott kérésének van-e reális alapja.

A veretlen ezüst- és aranyrúdvaluta állandó fizetési eszköz volt Európában. A nagyobb összegű, vagy az Európán kívüli – ázsiai, közel-keleti és afrikai – tranzakciókat főleg ezüstrudakban bonyolították le, amelyeknek a súlyát és finomságát szerződésben rögzítették a kereskedők.¹²

coctum, az argentum examinatum és argentum nigrum kifejezéseket, amelyeknek a súlymennyiségét márkában adták meg: például öt „márka színezüst” (marca puri argenti). Ezek közül a legkönnyebb a színezüst (argentum purum) meghatározása, mivel a korabeli technika nem tette lehetővé, hogy 0,950–0,960 finomságúnál tisztábbra égessék, ezért az így megadott ezüstрудak finomsága ezen értékek körül mozgott. A „finom” (finum), „jó” (bonum), „törvényes” (legale) ezüst kifejezések jelentése viszont területenként változott, és az adott országban vagy városban elfogadott törvényes keverésű, körülbelül 0,900 finomságú ezüstöt jelentette. A „közönséges vagy kereskedelmi” (commune vagy mercimoniale) ezüst pedig nagyjából 0,800 finomságú ezüstöt jelentett, vagyis egyötöd részig kiégetett ezüstöt (argentum quintae combustionis). A „fekete ezüst” (argentum nigrum) pedig a 25% alatti ezüsttartalmú ötvözetet jelentette. Magyarországon a 12–13. században 1 magyar márka finom ezüst hivatalos súlya: 233,3533 g, amelynek színezüst tartalma 210,01797 g (= 0,9 finomságú); 1 budai márka finom ezüst: 245,53779 g, amelynek színezüst tartalma 220,98402 g (= 0,9000 finomságú); 1 erdélyi márka finom ezüst: 206,76866 g, amelynek színezüst tartalma 186,09174 g (= 0,8999 finomságú); 1 szepesi márka finom ezüst: 210,46096 g, amelynek színezüst tartalma 189,41481 g (= 0,8999 finomságú). Ezekből az adatokból jól látható, hogy a Magyar Királyságon belül – habár területenként változik a mértékesség – szinte mérhetetlenül minimálisak az eltérések. HÓMAN Bálint: Magyar pénztörténet 1000–1325. Budapest, 1916. 280–288; lásd a táblázatot: 287.

¹⁰ Egyrészt a menlevéllel a kibocsátó oltalma alá fogadta azt, akinek a nevére ki lett állítva, másrészt pedig mentesített bizonyos vámok megfizetése alól. Magyarországon nemesérc-monopólium volt, vagyis uralkodói/kormányzói engedély nélkül veretlen formában tilos volt nemesércet kivinni az országból. Általában a zárandokok vámmentesítésben részesültek Európa-szerte, azonban a diplomatáknak vagy a díszes kísérettel utazó arisztokratáknak szükségük volt menlevelekre. Nem tudni pontosan, hogy ki engedhetett meg Magyarországon menlevelet, de – kettőt leszámítva – a fennmaradt példányok mind báróknak készültek. A menlevelekért is fizetni kellett. Az 1494-es években a ferrarai herceg menlevele egy forintba került. Lásd: CSUKOVITS Enikő: Középkori magyar zárandokok. Budapest, 2003. 99–101.

¹¹ „*Si tamen duccio comode fieri poterit, ut satis ipsum Gregorium informavi et melius per vos consulatis, uti vobis melius equiusque videbitur, loco ipsius pecunie mihi, quam dirigeretis, argentum purum transmitteretis, quia in his partibus maximum lucrum in tilla re evenit, specialiter si comitivam bonam habere poterit, de quo ipsum informavi vel docui, ut omnino inter alia. Salvum conductum gubernatoris Ungarie apud ipsum habere debet, quia ipsum non parum iuvabit. Non malum factum esset, imo bonum, ut saltem duos equos venales precii apud vos parvi ultra expensas dirigeretis et salvos cum predicto salvo conducto venire poterit.*”

¹² Peter Spufford négy Genovában készült szerződést idéz a 13. század végéről, amely egy bizonyos kereskedelmi tranzakció kifizetési feltételeit határozza meg genovai és caffai (ma Feodoszija, UA) kereskedők között a Krím-félszigeten: egy meghatározott gálya kikötőbe érkezése után 15 napon belül az összeget *argento buono in verghe*, vagyis jó minőségű rúdezüsttel kell kiegyenlíteni. Egy 14. század második feléből származó, szintén genovai forrás, amely a mai Ukrajna

A veretlen ezüstrudak több előnnyel is bírtak. A pénzérmékkel nem csak az volt a baj, hogy sokféle kibocsátású és korú volt belőlük a piacon, hanem a forgalomból eredő kopás és a szándékos csonkítás miatt folyamatosan veszítettek is az értékükből.¹³ A forgalomban lévő pénzek tulajdonképpen a színezüst váltópénzeként funkcionáltak, amelyeknek az egymáshoz viszonyított értékaránya folyamatosan változott. Ha például valaki egy marék ezüstpénzzel szeretett volna fizetni, akkor minden egyes érmét egyenként meg kellett pontosan mérni és azzal is tisztában kellett lenni, hogy az adott érmenek hivatalosan mekkora súlyúnak kellett lennie, és mennyi ezüstöt kellett tartalmaznia.¹⁴ Ez egy hosszadalmas, fárasztó és sok hibafaktort magában hordozó művelet, amihez képest az ezüstrúddal való fizetés (kivált ha színezüsből volt) sokkal egyszerűbb volt.¹⁵

Habár a korban – elméletileg és hivatalosan – a vert ezüst értéke legalább 2–3%-kal volt magasabb az azonos mennyiségű veretlen ezüstenél (a pénzverde befektetett munkája miatt), mégis nagyobb volt a kereslet az „univerzálisan beváltható” ezüstrudak iránt, mert ezeket a gyakorlatban többért lehetett eladni, vagy beváltani aranyra, mint az ugyanolyan ezüsttartalmú vert pénzérméket.¹⁶

A 15. században nagyjából 1:10 és 1:12 között mozgott az arany ezüsthöz viszonyított hivatalos árfolyama. Spufford adatai szerint Velencében 1449 és 1452 között – ez egybeesik Várdai itáliai tartózkodásával – ez az arány 1:11,4 volt.¹⁷ Csakhogy megfelelő adatok hiányában ezt az arányszámot a forgalomban lévő pénzek árfolyamából – mintegy idealizálva – kapjuk meg. Ha Várdai (3)-as számú levelét vesszük alapul, ahol már 130 aranydukátot kér, akkor az épp aktuális

területén található Kilija város kereskedelmi kolóniájának só- és borimportját, bulgáriai méz-, viasz- és búzaexportját, valamint mongol rabszolgálynok reexportját rögzíti, a kifizetéseket főleg *virge sommorum argenti* határozza meg. Az európai kereskedők a Fekete-tengerre érve beolvastották az európai területen fizetésre használt ezüstrudakat, és újraöntötték a helyi finomsági szabályoknak megfelelően, amellyel aztán fizethettek. Peter SPUFFORD: Money and its Use in Medieval Europe. Cambridge, 1988. 211.

¹³ Frederic C. LANE – Reinhold C. MUELLER: Money and Banking in Medieval and Renaissance Venice. Baltimore–London, 1985. 551–554.

¹⁴ A megvásárolt ezüstrúd minőségét viszonylag egyszerűen meg lehetett határozni. Velencében a 15. század első felében az ezüstpénz verésére szánt ezüstrúd hitelesítésének – vagyis megvizsgált finomságának – hivatalos díja egy velencei márka (238,49936 g) tömegű ezüstrúd esetében két grosso. Ha színezüsből készült a rúd és a 2,19 g súlyú velencei grosso maximális finomságú ezüsttartalma miatt 2,1 g ezüstöt tartalmazott, akkor a hitelesítés díja fémértékben számolva 1,76% pluszköltséggel járt. LANE–MUELLER, Money, 497.

¹⁵ Peter SPUFFORD: Handbook of Medieval Exchange. London, 1986. XXVI–XXVII. De a veretlen színezüst még a jó minőségű pénzérmékkel szemben is előnyösebb volt. Az ún. Gresham-törvény értelmében egy adott gazdasági rendszerben a jó minőségű, vagyis magasabb nemesfém-tartalmú, nehezebben devalválódó fizetőeszközt (például Enrico Dandolo dózse 0,965 finomságú színezüst grossóját) a gyengébb minőségű érmék kiszorítják a piacról, ugyanis senki sem akar fizetni a jobb minőségű pénzzel – inkább tartalékként elrakva teaurálják –, amelynek következtében viszont tovább nő a jobb minőségű eszköz csereértéke. LANE–MUELLER: Money, 112–114. Tehát az emberek a jó minőségű, magas nemesfém-tartalmú fizetőeszközöket inkább nem akarják kiadni a kezükből, míg a rossz minőségű pénzérméket inkább nem akarják elfogadni. Az ezüst, vagy ritkábban az aranyrúd viszont a maga rugalmasságában – és akár alakíthatóságában – befektetésnek és fizetőeszköznek is jó. Így aztán már a 12–13. századra a törvényes ezüstvalutát, vagyis a számlált vert pénzt a gyakorlatban Európa-szerte kiszorította a súly szerint mért veretlen ezüst, vagyis az ezüstrúdvaluta. HÓMAN: Magyar pénztörténet, 279–280.

¹⁶ LANE–MUELLER, Money, 51. A pénzverde hivatalos költségeit lásd az A.5 táblázatban: 530.

¹⁷ SPUFFORD: Money, 84.

hivatalos árfolyam alapján úgy számolhatunk, hogy minimum öt, de inkább hat márka színezüstöt kérhetett korábban, amelyre az (1)-es számú levélben céloz. Sajnos nem tudjuk a pontos összeget, de fel kell tételeznünk – hacsak Várdai nem túlozta el a helyi gazdasági/fekete gazdasági viszonyokban való jártasságát –, hogy a hivatalos 1:11,4 árfolyamnál sokkal jobban tudta volna eladni az ezüstruda(ka)t. A nemesfémrudak kereskedelmének királyi monopóliuma miatt biztos, hogy Csehország és Magyarország felől a bányák miatt eleve megérte a nemesfém arany- és/vagy ezüstrudakban csempészni a viszonylag szabad és erős nemesfémpiaccaal bíró Velence felé.¹⁸

Ráadásul Várdai kérésének üzleti racionalitását egy másik adat is alátámasztja. Spufford egy egész fejezeten keresztül elemzi a nemesfémrudak iránti éhséget a késő középkori Európában, amelynek csúcspontját épp az 1440-es és az 1460-as évek közé teszi.¹⁹ Márpedig ez azt mutatja, hogy a pénzermékből kiszámított hivatalos árfolyamnál – még ha pontosan nem is tudjuk meghatározni – bőven felül kalkulálhatjuk az ezüstrudak értékét az 1440-es évek végén. Várdai István profitorientált kérése ugyanis csak akkor lenne érthető, ha Magyarországon az ezüst viszonylag alacsony áron lett volna beszerezhető. Azonban annak ellenére, hogy a középkorból és kora újkorból a legmagasabb, 1:20 arany/ezüst árfolyamértéket épp Magyarországról jegyezték fel,²⁰ a hivatalos árfolyamérték a 14. század közepétől egészen a 16. század elejéig stabilan 1:11,22 volt.²¹ Ez viszont csak minimális különbség a velencei, vagy ferrarai hivatalos árfolyamhoz képest. De Várdai levele alapján mégis fel kell tételeznünk, hogy sokkal olcsóbban tudott ezüstöt beszerezni, mint a hivatalos árfolyam és kedvezőbben tudta átváltani Itáliában.²² A királyi monopólium miatt viszont ki kellett valahogy vinni ezt az országból, amelyet a legkockázatmentesebben hivatalos menlevéllel lehetett megtenni. A várható nyereséghez képest bármilyen felmerülő itáliai adóköltés vagy illeték már eltörpül, különösen, ha az eladó – erre célozgat Várdai a levelében – megfelelő kapcsolatokkal is rendelkezik.²³

A két eladásra szánt ló szintén azt mutatja, hogy pénztranszfereket alkalmanként érdemes volt inkább valamilyen terméken, árun – és nem készpénzen – keresztül intézni. A magyar lovak iránti korabeli keresletet erősíti meg Gilles Le Bouvier francia diplomata útleírásának egy részlete is az 1440-es évekből (Csernus Sándor fordítása²⁴): „Ebben a királyságban minden megterem és olcsó. Az emberek mind nagy szakállt hordanak, s igen csúf [’mocskos’] jelentése is lehet a francia

¹⁸ LANE–MUELLER: Money, 18, 146, 436.

¹⁹ SPUFFORD: Money, 339–362.

²⁰ LANE–MUELLER: Money, 435.

²¹ DÁNYI Dezső – ZIMÁNYI Vera: Soproni árak és bérek a középkortól 1750-ig. Budapest, 1989. 63.

²² Ugyanakkor megjegyzendő, hogy pénzveréshez használt finom ezüstöt elvben csak kamarai finomítókban lehetett előállítani. Ehhez lásd a „Pénzverési jogalkotás Hunyadi János kormányzósága idején” című fejezetet: GYÖNGYÖSSY Márton: Pénzgazdálkodás és monetáris politika a késő középkori Magyarországon. Budapest, 2003. 36–40.

²³ A velencei nemesfémrudpiac működését, valamint a pénzverdék és öntőműhelyek működésének törvényi szabályozását, költségeit és gyakorlatát lásd: LANE–MUELLER: Money, 132–160, 218–233.

²⁴ CSERNUS Sándor: A XV. századi francia útleírások Magyarország-képe. In: BÉKÉSI Imre – JANKOVICS József – KÓSA László – NYERGES Judit (szerk.): Régi és új peregrináció: Magyarok külföldön és külföldiek Magyarországon. Budapest–Szeged, 1993. 1013.

szónak] emberek, s gyakran járnak zarándoklatra Rómába, többen, mint a világ bármely más országából; *s odavezető útjukon igen sok lovat adnak el Velence, Bologna és Toscana vidékén.*²⁵ (Kiemelés, M. D.)

Várdai első leveléből még nem derül ki, hogy pontosan mennyi pénzt szeretett volna kérni a családtól. Azonban ha figyelembe vesszük későbbi kiadásait, és hogy már majdnem egy éve biztosan Itáliában tartózkodik, akkor kb. 100–120 aranyat költhetett el a levél megírásáig. A későbbi, (3)-as számú levélből viszont kikövetkeztethető, hogy a Várdai család se ezüstöt, se lovat nem küldött, hanem csak készpénzt. Talán István fontoskodását komolytalannak és egy menlevél beszerzését túlzásnak gondolták ekkora összeg esetében. Vagy épp az „ezüstínség” miatt eszük ágában sem volt megválni a jó befektetésnek ígérkező ezüstrudaktól (ha egyáltalán volt nekik).

2. táblázat. Kiadás/bevétel az első levél alapján (MNL OL DL 80 907)

Bevételek	Kiadások	Kérések	
		Pénz	Áru
?	?	?	Tiszta ezüst (<i>argentum purum</i>) Két ló

A pestis ára (második levél)

A kiadásait leginkább részletező (2)-es számú levele egyben a legkalandosabb is.²⁶ Várdai itt részletezi azon adósságait, amelyeket 1447. augusztus 10. és 1447 karácsonya között halmozott fel. Ezek szerint Gergely augusztusi hazautazására egy meg nem nevezett barátjától kölcsönkér 12 aranydukátot még Padovában. A kitörő pestisjárvány miatt társaival csónakkal menekül Ferrara felé. A város határához érve azzal kellett szembesülniük, hogy a fejedelemnek, Leonello d'Estének a parancsára karantént rendeltek el, ezért fővesztés terhe mellett senki sem léphet be

²⁵ „En ce royaume a bon país de toutes choses et bon marché. Ces gens portent tous grandes barbes et sont ordés gens et vont souvent en pèlerinage à Rome en grant multitude plus que gens de nul país du monde et en alent vendent moult de chevaux par le país des Venisiens, de Boulongne et de Tuscané.” Gilles LE BOUVIER: Le livre de la description des pays. Ed. Ernest-Théodore HAMY. Paris, 1908. 98.

²⁶ A levelet közli LUKSICS: Várdai István, 127–128, valamint VERESS: Olasz egyetemeken, 423–424. Mivel a levélen hónap megjelölés nélkül csak 1448 szerepel, ezért elképzelhető lenne az is, hogy ez a levél valójában a harmadik levél, és valamikor 1448. október 9. után íródott. Mit tudunk meg a levelekből? Az első levélből kiderül, hogy az 1448. március 1-jei levelét vivő Gergelyt jó lenne, ha visszaküldenék a kérésével pünkösöd előtt. Viszont az október 9-ei levélből azt is tudjuk, hogy Gergely még ekkorra sem érkezett vissza. Az 1448-as (MNL OL DL 80931) levélben pedig annak a 70 arannak a felhasználását részletezi, amit az októberi levélben kér, és azt is írja, hogy Gergely megérkezésekor („*donec famulus revertebatur*”) a hozott 70 aranyból rendezte a tartózásait. Ha ezt a levelet valóban 1448 tavaszán írta, és Gergely vitte Magyarországra, akkor miért írja az októberi levélben, hogy még mindig, már majdnem egy éve nem érkezett vissza Gergely szolga. Ha feltételezzük, hogy gyorsan megjárta a márciusi levéllel az utat, és – ahogy kérte Várdai – vissza is érkezett pünkösödig, akkor az októberi levélben nem írhatná, hogy már majdnem egy éve elküldte Gergelyt, mert ha nagyon kerekítünk, akkor is csak fél év jönne ki. Ezért elképzelhető az is, hogy miután az októberi levéllel türelmetlenül elküldte a futárt, megérkezett Gergely („*donec famulus revertebatur*”), akinek most ebben a levélben (MNL OL DL 80931) részletesebben kifejti azt a 70 arany költségét, amelyet a korábbi levélben csak összege írt meg. (Ha így lenne, akkor 70 arannyal kevesebbet költött volna Várdai.)

Ferrara területére. Mivel nem kockáztatták a továbbhaladást, negyven napig „táboroztak a város határában, egy nyomorúságos sekrestyében meghúzva magukat”. Elpanaszolta, hogy a „gonosz parasztok, keresztényi emberhez méltatlanul”, még csak szóba sem álltak velük. Napokig se tüzet, se semmi mást nem tudtak szerezni tőlük („*Imo nec ignem nec aliquam aliam rem nobis pro [...] dare volebant neque per multos dies dabant.*”). Hogy mennyi nyomorúság esett rajtuk, azt elmondani sem lehet. Jó pár napon keresztül – a halál árnyékában – egy piac-, vagy inkább vásártéren éjszakáztak („*quod in loco communi, ubi solebat populus diebus feriis convenire, per multos dies pernottavimus*”). E negyven nap alatt 16 aranyat kellett elkölteniük. Miután pedig bejutottak Ferrarába, egy társával kibéreltek egy házat, amiért 22 aranyat kellett fizetniük egy évre előre. Mivel ezek után nem maradt pénze, ettől az albérlő társától kölcsönkért 12 aranydukátot, amelyből rögtön ki kellett fizetnie a ház birtokbavételéért²⁷ újabb 6 aranyat. De közeledett a tél is, ezért a maradék 6 aranya ráment nyári ruhájának bőrrel való téliesítésére. A tanuláshoz könyvekre is szüksége volt. Egy zsidónál talált egy jó állapotban lévő *Decretalium*ot, amelyet 17 aranyért meg is vett. Erre pénzt a pécsi préposttól kért kölcsön.²⁸ Jó üzletet csinált, hiszen – írja – ez a könyv 20 dukátba szokott kerülni! Hogy megélhessen, egy ferrarai polgártól kölcsönkért 12 dukátot, ami el is fogyott, mire Gergely megérkezett. Esküdjözik, hogy amit írt, igaz, és az általuk most küldött 70 dukátból ezeket fizette ki.

Érdemes egy pillanatra megállni a könyvvásárlásnál. A *Liber decretalium* olyan vaskos kánonjogi szövegyűjtemény, amely kimondottan gyakorlati célokat szolgált, és a könyv minőségének és kivitelezésének függvényében elképzelhető, hogy akár 20 dukátot is adtak érte. Ha tanulásra akarta használni, akkor egy telejegyzetelt *Decretalium* talán még többet is ért, mint egy tiszta.²⁹ Ugyanakkor Handó György sokat idézett 1465-ös firenzei könyvvásárlásához képest is ez egy drága könyvnek tűnik. Ha hihetünk Bisticcinek, akkor a pécsi prépost 3000 forintért 300 könyvet vett, ami 10 arany/könyv átlagra jön ki.³⁰ Pár évtizeddel később, 1490 körül a soproni Haberleiter János kisdíák számára már csak 105 dénárért vettek meg egy grammatikai tankönyvet, valószínűleg Alexander de Villa Dei Doctrinale puerorumát.³¹ Ugyanebben az évtizedben, 1489–1499 körül Budai Kakas János – könyvbejegyzése szerint – Jacobus de Voragine 1496-os

²⁷ Ez a házbér lehetett: „*XII ducatos concessi, quorum medietatem dedi pro censu domus*”.

²⁸ Ez a prépost a lengyel származású Glowinói Derslai Pál lehetett, aki 1445 és 1461 között volt pécsi kispépost. 1445-től tanult Padovában, és 1447. május 16-i kánonjogi doktori vizsgájának tanúja éppen Várdai István volt. VERESS: Olasz egyetemeken, 156; BROTTTO: Acta graduum, 416 (2150. sz.); FEDELES Tamás: A pécsi székeskáptalan személyi összetétele a késő középkorban, 1354–1526. Pécs, 2005. 367–368. Derslain kívül szóba jöhet még Hangácsi Albert pécsi nagyprépost is, aki ekkor szintén Padovában tanult. FEDELES: A pécsi székeskáptalan, 375–377.

²⁹ Várdainak tényleg szüksége lehetett egy *Decretalium*ra. Itáliában a kánonjogi doktorátus elnyeréséért a vizsgázó ún. *punctát*, vagyis kettő–négy rövid passzust kapott a *Corpus juris canonici*ből, amelybe a fenti könyv is beletartozott. Ezeket a *punctát*kat kellett – alapesetben másnap – a bizottság előtt kifejtetni és megmagyarázni, majd az ellenvetésekre válaszolni. Paul F. GRENDLER: *Schooling in Renaissance Italy: Literacy and Learning, 1300–1600*. Baltimore–London, 1991. 175–178.

³⁰ Vespasiano da BISTICCI: *Le vite*. I. Ed. Aulo GRECO. Firenze, 1970. 337–342.

³¹ MÉSZÁROS István: *A Szalkai-kódex és a XV. század végi sárospataki iskola*. Budapest, 1972, 20.

strasbourgi kiadású *Legenda aurea sanctorum*áért 8 *soldót* (vagyis ezüstgarast) fizetett Bécsben.³² Habár ezek a könyvek nem tartoznak Várdai könyvével egy kategóriába (egy jogi tankönyv mindig többbe került,) azonban az adatok jól mutatják a könyvtárak zuhanását a könyvnyomtatás elterjedése után. Ugyanakkor azt is meg kell jegyeznünk, hogy épp Kakas pár évvel később, krakói tanulmányai alatt 5 forintért megvett egy öröknapárt is, Johannes Stöffler és Jacob Pflaum *Almanach novájának* 1504-es velencei kiadását.³³

3. táblázat. Kiadás/bevétel a második levél alapján (MNL OL DL 80 931)

Bevételek	Kiadások	Maradt
70 dukát	<ul style="list-style-type: none"> – 12 dukát: Gergely hazaútja – 16 forint: a karanténban – 6 dukát: „kaució” házbérlet – 6 forint: téli ruha – 17 forint: <i>Liber decretalium</i> 	
70 dukát	– 69 arany	1 arany

A váltó ára (harmadik levél)

A (3)-as számú levél³⁴ további részletekkel szolgál a korabeli külföldi tanulmányokhoz szükséges pénzügyi transferekről. A levélből kiderül, hogy Várdai előző levele óta (1448 tavasza) újabb 70 arany adósságot halmozott fel. Ebben a levélben már konkrét összegek is szerepelnek, és azt is megtudjuk, hogy hű szolgálója, Gergely még mindig – már majdnem egy éve – nem érkezett vissza Magyarországról, ezért ínségében – nem is lévén más lehetősége – társával felesben elfogadott egy Péter nevű küldöncöt 6 dukátért. A levél végén az is kiderül, hogy még a küldöncöt is csak hitelben tudta elküldeni Magyarországra, és kéri, a levél átvételekor fizessék ki neki a 3 dukátot (valószínűleg a társa már kifizette a felét, egyfajta előlegként a küldöncnek). A levél hangneme szinte drámai, rokonai szemére veti, hogy őt a család azért küldte ilyen távoli helyre, hogy bölcsességet és virtust tanuljon, amellyel aztán hasznára válhat nemzetségének és hazájának. De „O crudelitas maxima!” hosszú levelének kérésére nemhogy pénzt nem küldtek, de még csak egy cetli válasza sem méltatták. Már minden barátja elkerüli (itt talán arra céloz, hogy mindenkivel kölcsönt kéreget), reménye sincs, hogy pénzt szerezzen, hiszen alapkiadásait sem tudván fizetni, legnagyobb szomorúságára mindenét – mit volt mit tenni –, még könyveit is (a könyvtárakat lásd lejjebb) zálogba adta a zsidóknak, ami miatt tanulmányait is félbe kellett hagynia. Különböző barátainak és a zsidó zálogosoknak összesen „70 plusz valamicske” arannyal („*ducatos septuaginta et aliquantum plus*”) tartozik. A küldönc majd részletezi a költségeket (ezeket a kettes számú levelében is megteszi). Tartozásai kiegyenlítésére és a [következő?] év kiadásaira 130 aranydukátot kér, valamint szeretne egy 12–14 éves, jó megjelenésű, lehetőleg nemes származású fiút, aki tud

³² OSZK, Inc. 436.

³³ KUBINYI András: Budai Kakas János és történeti feljegyzései. Tanulmányok Budapest Múltjából 18 (1971) 73.

³⁴ Közli LUKCSICS: Várdai István, 128–131.

valamennyire latinul is, és mindenféle szolgálatra alkalmas lenne (kiemelés M. D.).³⁵ Várdai szerint egy ilyen szolgálóval nagyon sokat tudna spórolni, mert semmi sem kerül neki olyan sokba, mint egy ilyen hiánya, amilyent valójában nem is lehet kint találni (valószínűleg annyíért, amennyit fizetni akarna érte). Azt is megjegyzi, hogy – nyilván ha megkapja a megfelelő anyagi támogatást – decemberben befejezi a tanulmányait. Ha viszont mégsem küldenek neki pénzt, akkor akarva, nem akarva, de szégyenszemre haza kell költöznie. Végül leveleket is kért, hozzátéve, hogy Budán mindig van sok olyan küldönc, akik Itáliába mennek.

A levél a fenti apróságokon kívül még egy érdekes adattal szolgál a korabeli pénztranszferről. Itt még csak nem is utal ezüstre, lóra vagy bármi más termékre, amelyet eladhatna Itáliában. Arra figyelmeztet a levélben, hogy a pénzt ne a mostani küldönccel küldjék vissza, hanem olyasvalakivel, akiben nagyon megbíznak, vagy pedig

„...úgy hiszem, hogy biztonságosabb lenne, ha ahogy már többször írtam nektek, hogy valamelyik olasz váltóján (*per litteras cambiales*) keresztül megkaphatnám ily módon (ti. a pénzt): ha Budán, vagy máshol találnátok egy kereskedőt, akinek, vagy akinél azt a pénzt, amit nekem akartátok küldeni, elhelyezhetitek egy megbízható tanú jelenlétében, aki pedig írna Velencébe, vagy egy másik, hozzám közeli városba, akár Firenzébe egy üzlettársának, aki pedig itt nekem kiadná a pénzt minden veszély nélkül társának levelére. Ha pedig ez az ügy ilyen módon, valamelyik olasszal vagy kereskedővel elintézhető, másik küldöncötöket hozzám küldeni nem lesz szükséges, mivel ez (a küldönc) ezt a levelet biztonságosan el tudja hozni. Annyi lesz a feladat [...] hogy a kereskedő a társának [...] le fog írni több jelet (*signum*), és több ismertetőjegyemet (*similitudo*), például éveim számát, testalkatomat, személyem arcát, és más ismertetőjegyek a ti kereskedőtök levelében ki lettek fejtve, amelyek egyetlen más személyre sem illenek, nehogy valaki más rajtam kívül ezt a levelet ennek a kereskedőnek Itáliában bemutassa, és a pénzt ő így fizeti ki. Ennek a kereskedőnek a levelét, ha lesz, készítsétek úgy, hogy egy másik leveletekbe hajtogtjátok, és ezt odaadhatjátok a küldöncömnek, de gondoskodjatok arról, hogy a levélről tudomást ő ne szerezzen, hacsak nem avatjátok be, hogy a leveleteket hűségesen megőrizze, hogy az utat óvatosabban és biztonságosabban járja meg a pénz elszállításával, ez a javaslatom.”³⁶

³⁵ „...quendam puerum parvulum XII vel XIII annorum pulchre efigiei, nobilem si fieri possit, et qui parum latinum sciat, ob intuitu omnium meorum servitorum mihi transmittatis, quia nulla re magis excepta tamen pecunia careo.” MNL OL DL 80926.

³⁶ Kristóf Ilona fordításában: KRISTÓF: „Vester Stephanus”, 78. „...ut credo, ac tucius esset, si ut pluries iam vobis scripsi per litteras cambiales alicuius italici mihi pecunie responderent in hunc modum, quod si possetis Bude vel alibi unum mercatorem invenire, cui vel apud quem illas pecunias, quas mihi mittere velletis, reponeritis coram bono testimonio, ipse vero scriberet huc Venecias vel quancumque aliam civitatem mihi propinquam aut Florenciam, cuidam suo consocio, qui mihi hic illas pecunias visis litteris sui consocii restitueret sine aliquo periculo. Si habet in modum ista res cum aliquo italico vel alio mercatore expediri poterit, alium nuncium vestrum proprium ad me mittere necesse non erit, cum iste hanc litteram secure inportare possit. Opus erit tamen, ut ille mercator, cui [...]bitis, ad socium suum, ad quem pro restituenda mihi pecunia ac summa, quantum a vobis [...], rescribet plura signa pluresque similitudines meas videlicet numerum annorum, staturam, efigiem persone mee et alia similia in litteris illius vestri mercatoris exprimentur, que nulle alie persone competant, ne si quis alter illas litteras preter meam personam hinc mercatori in Italia presentaret, ad quem ille littere dari debentur et pecunias ille tolleret. Illam litteram illius mercatoris, si sit, feceritis in aliis vestris literis involvatis et hinc meo nuncio dare

A fent idézett levélrészlet fontos információval szolgál a korabeli nemzetközi pénzáttalás gyakorlatáról. Itt Várdai valószínűleg egy itáliai vagy német bank faktorára utal,³⁷ akinek a váltóján keresztül kockázatmentesen tudnának pénzt küldeni neki.³⁸ Nem tudom, hogy szokványos gyakorlat volt-e az, amit Várdai leír, vagy csak minél biztonságosabbá akarta tenni az utalást. Ha viszont ez volt a bevett gyakorlat, akkor miért hívta volna fel rá külön a figyelmet. Ugyanakkor egy hivatalos átutalásnak kellett legyen valamiféle hivatalos biztonsági garanciája is, és a tanú jelenléte, valamint a feltehetően rejtett ismertetőjegyekkel – talán a ruha alatt nem látható anyajegyekkel, sérülésekkel – történő pontos személyleírás épp ilyennek tűnik. A személyleírást tartalmazó hivatalos levélnek egy másik levélbe való csomagolása, elrejtése pedig további biztosíték lehetett a pénzáttalás megfelelő lebonyolításához.³⁹ A bevett gyakorlat szerint négy személy volt érintett egy bizonyos átutalásnál. A pénz küldője átadta az összeget a váltó intézvényezőjének, aki az összegről kiállított egy számlát, amelyet a pénz utalójának el kellett küldeni a megfelelő városba, hogy ott a címzett, vagyis az intézvényezett a kedvezményezett, azaz a rendeltvényes kérésére kifizesse az átutalt összeget egy bizonyos lejáratú időn belül. A számla várostól és banktól függően különböző időtartamok szerint lett fizetésköteles. Voltak városok, amelyek között a kiállítás dátumától számított fix idő múlva volt fizetéskötelezettség, míg más városok között a váltó átvételétől számított meghatározott idő múlva lett esedékes a fizetés.⁴⁰ A tranzakció díja sok mindentől függött: a távolságtól, a kereskedelmi forgalomtól, az aktuálpolitikai helyzettől, az utak veszélyességétől stb. Így aztán városenként és időszakonként is jelentős eltérések lehettek. Minél nagyobb volt a forgalom két város között, annál olcsóbb volt a tranzakciós díj, de az is befolyásolhatta az aktuális díjat, hogy a két város könyvelési mérlege hogyan állt. Ennek egyensúlya érdekében sokszor a két város közötti tranzakciók irányának a költségei is – akár állandóan, akár csak időszakosan – eltértek egymástól.⁴¹ Nehéz lenne megmondani, hogy mennyi lehetett az 1440-es évek végén Buda és Ferrara vagy Padova között az átutalás költsége. Spufford átlagosan 5%-os illetéket határoz meg Európában, de ez akár 10% is lehetett (bár nagyon ritka esetekben 1–2% is előfordult).⁴²

poteritis, sed noticiam illius litere sibi facere non curetis, nisi ei precipiatis, ut vestras literas fideliter custodiet, caucior et tucior viaque fieri poterit importandis pecuniis meo iudicio hoc est.”

³⁷ SPUFFORD: Handbook, XXXIII.

³⁸ A korabeli útviszonyokat jól jellemzi Giovanni Villani krónikájának egy részlete (lib. 11, cap. 92), amely szerint 1328. július elején XXII. János pápa hatvan ezer aranyforintot küldött készpénzben Lombardiába. Hiába biztosította a szállítmányt 150 lovas katona, miközben igyekeztek átkelni a Pó folyón Pavia provinciában, rajtuk ütöttek és harmincezer aranyat elraboltak. Giovanni VILLANI: Nuova Cronica. Ed. Giuseppe Porta. Parma, 1991. 1061.

³⁹ Bár Spufford viszonylag részletesen leírja a banki átutalás menetét, ezekről a gyakorlati részletekről nem tesz említést.

⁴⁰ SPUFFORD: Handbook, XXXI–XXXII.

⁴¹ Nyilván ideális esetben egyensúlyban voltak a számlák, és nem kellett ténylegesen pénzeket mozgatni a két város között. Ha viszont ezt mégis meg kellett tenni, akkor az összeget leginkább nemesfémrudakban mozgatták, amely Várdai kérésének praktikusságát szintén alátámasztja.

⁴² Spufford említ egy 14. század végi tranzakciót, amely az 1400 kilométeres Sevilla–Avignon távon történt. A 400 dolla, azaz 533 kamarai aranyforintot érő váltó kifizetése 53 aranyforint transzferköltséggel járt. SPUFFORD: Handbook, XXXIV–XXXVI.

Érdekes részlet lehet még a levélben elpanaszolt több mint 70 arany tartozása, amelynek egy részét zsidó zálogosoknál halmozta fel. Pontosan nem tudjuk, mit adott zálogba, lehet, hogy csak a könyveit, amelyre utal is a levélben. A 70 „plusz valamicske” aranyforint tartozást ebben az esetben azért nehéz pontosan elkönyvelnünk, mert a barátaitól kölcsönként összegre kamatot nem kellett fizetnie, míg a zálogba adott értékek után kellett volna, amennyiben ki akarta azokat váltani. A levélből nem derül ki, hogy mennyivel tartozik a „barátoknak”, és mennyivel a „zálogosoknak”. Habár nem tudom, hogy az 1440-es évek végén a ferrarai őrgrófságban hogyan szabályozták a zálogpiacot, vagyis mekkora lehetett a maximális törvényes kamat, analog példákat tudok hozni. Egyértelműen zsidóknál zálogosította el a könyveit (ami egybevág azzal a folyamattal, hogy a keresztény zálogosok – a források „lombardoknak”, vagy „toszkánoknak” nevezik őket – a 15. századra nagyjából kiszorultak a zálogpiacról), és az olcsó, 5–6%-os kamatokat biztosító ferences zálogházak (*monti di pietà*) majd csak a hatvanas évektől kezdenek elterjedni. Nagyon ritka, hogy a záloghitelek futamideje egy évnél hosszabb legyen. De Roover három lombard zálogüzlet számlakönyvadatait közli a 14. század végéről és a 15. század elejéről, amelyből az derül ki, hogy a zálogok jelentős hányadát kis összegű hitelek jelentik, vagyis egyáltalán 1 aranyforintnál többel csak az esetek egyötödénél találkozunk. A zálogtárgyak jelentős részét két hónapon belül kiváltották, egy évnél tovább pedig csak az ügyfelek 1-2%-a várt, és kb. ugyanennyi azoknak a száma, akik nem fizették vissza a tartozásukat. Az 1417-es pistoiai számlakönyvben a zálogba adott tárgyak is jól látszanak: a legnagyobb részt (57%) ruhaneműk teszik ki, amelyek sokszor kopottak és szakadtak voltak, egyforma 11-11%-os arányban szerepelnek az ékszerek és a különböző munkaeszközök (fűrész, kapa, fejsze stb.), 8-9%-ban fegyvereket, kardot, tört, íjat adtak zálogba, kicsit kevesebben ágyneműt és ennél is kevesebben, 2,5%-ban konyhai és háztartási eszközöket. Jóllehet a listán nem szerepel könyv, de egy egyetemi városban, akár Ferrarában is, viszonylag nagy értéke lehetett a „tankönyveknek”. A zálogba adott tárgyak becsült értékének maximum 60%-át kaphatták meg az ügyfelek. Ilyen magas százalékokkal jellemzően olyan esetekben számoltak, amikor nagyon jól meg lehetett valaminek az aktuális piaci értékét határozni, például arany, ezüstnemű beváltásakor. A kamatokat heti terminusokban számították fel, és az adott város szabályozásának, valamint a zálogtárgy típusának függvényében változott a kamatok mértéke. Ezt minden egyes ügylet esetén zálogcédulán rögzítették (tudomásunk szerint, sajnos nem maradt fent középkori zálogcédula). Például Bruges-ben a 14–15. században a legmagasabb törvényes kamat évi 43,5% volt. Hasonló rátával számolhatunk nagyjából mindenhol, tehát átlagban az éves kamat 20–40% között mozgott. Ugyanakkor éppen a 15. század első felétől válik jellemzővé, hogy a piacra benyomuló zsidó kereskedők alacsonyabb kamatokot tudtak kínálni, amelyet aztán a 15. század második felétől a ferences *monti di pietà*-hálózat fog még látványosabban leszorítani.⁴³

A (2)-es levélben Várdai említi, hogy tanulmányaihoz 17 aranyért vett egy kánonjogi könyvet, ami szerinte 20 aranyat is megér. A korabeli gyakorlatról szóló ismereteink alapján durván úgy szá-

⁴³ Raymond de ROOVER: *Money, Banking and Credit in Medieval Bruges: Italian Merchant-bankers, Lombards and Money-changers: A Study in the Origins of Banking*. Cambridge, 1948. 113–148; LANE–MUELLER: *Money*, 75–78.

molhatunk, hogy amennyiben ezt a könyvét adta zálogba, akkor – még ha ezüstárban mérjük is a becsült értéket – nem kaphatott többet érte 10–12 arannyal (tehát inkább kevesebbet). Ha a (2)-es levél keltezését tavaszra tesszük, és Várdai ínségében rögtön el is zálogosította a könyvet, akkor az októberi levélig kb. fél évvel számolhatunk; ez azt jelenti, hogy évi 20–40% kamattal számolva időarányosan már 10–20%-nál járt, vagyis 11–12,5 arannyal tartozott a zálogosnak. (Ez egyébként jól illik a levélben megfogalmazott *aliquantulum plus* kifejezéshez, hiszen ez tényleg csekélyke összeg.)

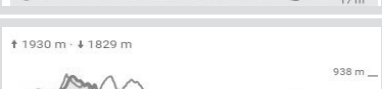
Várdai banki váltót emlegető kéréséhez – és egyáltalán a levelek kézbesítésének időtartamához – érdekes adalékok lehetnek a firenzei bankár és kereskedő, Giovanni di Antonio da Uzzano 1442-es naplóbejegyzései a városok közötti levélváltások átlagos idejéről és ehhez képest a fizetési kötelezettségek esedékességéről.⁴⁴ A váltók kifizetésének esedékességét kétféle módon határozták meg: 1) *alla fatta*, vagyis a váltó kiállításának dátumától számított x naptól, 2) *vista la lettera*, vagyis a váltó bemutatásától számított x naptól. Az alábbi táblázatban Giovanni di Antonio Firenze városára vonatkozó adatait gyűjtöttem össze és rendeztem távolság szerint. A városok közötti távolságokat a *Google maps* segítségével adtam meg a mostani gyalog- és autóutak hosszának átlagával, de úgy, hogy az útba eső nagyobb városokat érintse, mert feltehetően a 15. században is – hacsak járvány vagy háború nem dúlt – közbeiktatták ezeket a településeket.⁴⁵ (A távolságokat kerekítettem, ezer kilométer felett már 50 km-t is.) Mivel azt feltételeztem, hogy a távolság mellett a domborzati viszonyok is jócskán befolyásolták a futárok sebességét, ezért egy adott útvonal szintkülönbségeit is jelöltem. (Ahol a firenzei bankár nem adott meg úti teljesítményt, ott figyelembe véve a távolságot, és – ahol lehetett – a váltó esedékességének dátumát, igyekeztem szögletes zárójelben, dőlt betűvel kikövetkeztetni a küldönc menetteljesítményét.)

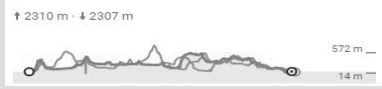

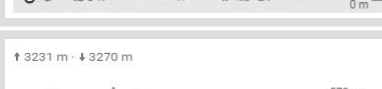

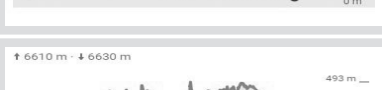

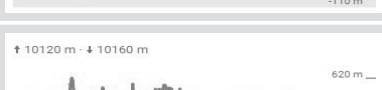

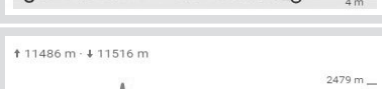
4. táblázat. Városok közti menetidők és a váltók esedékessége
Giovanni da Uzzano feljegyzései alapján

Út	Távolság	Szintkülönbség	Küldönc menetideje	Sebesség	Váltó esedékessége
Firenze–Siena	~65 km		[1–2 nap]		2 nap <i>alla vista</i>
Firenze–Lucca	~70 km		[1–2 nap]		

⁴⁴ Giovanni da UZZANO: Della decima e di varie altre gravezze [imposte dal Comune di Firenze] contenente La pratica della mercatura scritta da Giovanni di Antonio da Uzzano nel 1442. IV. Lisbona–Lucca, 1766. 100–103; Spufford is közli angolul: SPUFFORD: Handbook, 316–321.

⁴⁵ A *Google maps* számításai szinte teljesen fedik a feltételezhető középkori útvonalakat. Például Estei Hippolit utolsó utazásán a Bruck–Véence távolságot az ún. „Venediger Strasse”-n, vagy „Ungarweg”-en keresztül tette meg, amely egybevág azzal az útvonallal, amelyet a *Google maps* ma is felajánl. Vö. E. KOVÁCS PÉTER: Egy középkori utazás emlékei (Estei Hippolit utolsó utazása Magyarországon). Történelmi Szemle 32 (1990) 107–108. Lásd még CSUKOVITS: Középkori, 116, 464. lj.

Út	Távolság	Szintkülönbség	Küldönc menetideje	Sebesség	Váltó esedékessége
Firenze–Pisa	~80 km	↑ 230 m · ↓ 274 m 	[1–2 nap]		3 nap <i>alla vista</i>
Firenze–Bologna	~100 km	↑ 1703 m · ↓ 1681 m 	[2–3 nap]		3 nap <i>alla vista</i>
Firenze–Perugia	~145 km	↑ 1413 m · ↓ 1023 m 	[3–4 nap]		5 nap <i>alla vista</i>
Firenze–Ferrara	~150 km	↑ 1723 m · ↓ 1762 m 	[3–4 nap]		5 nap <i>alla vista</i>
Firenze–Pesaro	~190 km	↑ 2056 m · ↓ 2100 m 	[4–5 nap]		5 nap <i>alla vista</i>
Firenze–Fabriano	~200 km	↑ 1896 m · ↓ 1633 m 	6–7 nap	28–33 km/nap	
Firenze–Fano	~200 km	↑ 2200 m · ↓ 2236 m 	[4–5 nap]		5 nap <i>alla vista</i>
Firenze–Viterbo	~210 km	↑ 1765 m · ↓ 1480 m 	[5–6 nap]		10 nap <i>alla vista</i>
Firenze–Camerino	~220 km	↑ 2746 m · ↓ 2137 m 	[4–5 nap]		8 nap <i>alla vista</i>
Firenze–Padova	~225 km	↑ 1773 m · ↓ 1798 m 	[4–5 nap]		5 nap <i>alla vista</i> , de vissza 10 nap <i>alla vista</i>
Firenze–Genova	~230 km	↑ 1274 m · ↓ 1313 m 	5–6 nap	38–46 km/nap	8 nap <i>alla vista</i>
Firenze–Cremona	~240 km	↑ 1792 m · ↓ 1792 m 	5–6 nap	40–48 km/nap	10 nap <i>alla vista</i>
Firenze–Brescia	~270 km	↑ 1930 m · ↓ 1829 m 	10–11 nap	24–27 km/nap	

Út	Távolság	Szintkülönbség	Küldönc menetideje	Sebesség	Váltó esedékessége
Firenze– Velence	~270 km	↑ 1759 m · ↓ 1809 m 	[5-6 nap]		5 nap <i>alla vista</i>
Firenze– Róma	~285 km	↑ 2310 m · ↓ 2307 m 	5-6 nap	47-57 km/nap	10 nap <i>alla vista</i>
Firenze– L'Aquila	~300 km	↑ 3257 m · ↓ 2579 m 	5-6 nap	50-60 km/nap	10 nap <i>alla vista</i>
Firenze– Milano	~310 km	↑ 1950 m · ↓ 1878 m 	10-12 nap	25-31 km/nap	10 nap <i>alla vista</i>
Barcelona –Mont- pellier	~350 km	↑ 1385 m · ↓ 1371 m 	8-9 nap	39-44 km/nap	13 nap <i>alla vista</i>
Firenze– Gaeta (Lazio)	~420 km	↑ 3231 m · ↓ 3270 m 	[9-10 nap]		20 nap <i>alla fatta</i>
Firenze– Nápoly	~500 km	↑ 3523 m · ↓ 3556 m 	11-12 nap	41-45 km/nap	20 nap <i>alla fatta</i>
Firenze– Avignon	~680 km	↑ 6610 m · ↓ 6630 m 	12-14 nap	48-56 km/nap	30 nap <i>alla fatta</i> , de 45 nap vissza
Firenze– Montpel- lier	~750 km	↑ 7058 m · ↓ 7053 m 	15-16 nap	46-50 km/nap	44 nap <i>alla fatta</i> , de 45 nap vissza
Firenze– Barcelona	~1100 km	↑ 10120 m · ↓ 10160 m 	20-22 nap	50-55 km/nap	2 hónap <i>alla fatta</i>
Firenze– Párizs	~1100 km	↑ 9350 m · ↓ 9365 m 	20-22 nap	50-55 km/nap	2 hónap <i>alla fatta</i>
Firenze– Brugge	~1300 km	↑ 10413 m · ↓ 10450 m 	20-25 nap	52-65 km/nap	2 hónap <i>alla fatta</i>
Firenze– London	~1550 km	↑ 11486 m · ↓ 11516 m 	25-30 nap	51-62 km/nap	3 hónap <i>alla fatta</i>

Út	Távolság	Szintkülönbség	Küldönc menetideje	Sebesség	Váltó esedékessége
Firenze–Sevilla	~1800 km		29–32 nap	56–62 km/nap	

Uzzano részleges adatai miatt nem teljes a táblázat, de így is nagyon jól mutatja a korabeli „postaviszonyokat”. A meglévő adatok szerint a levelek/küldemények átlagsebessége 46 km/napra jön ki.⁴⁶ Ugyanakkor az is jól látszik, hogy a küldeményt továbbító lovas elvárt sebessége változó, hiszen néha ugyanannyi idő alatt dupla távolságot is meg tudott tenni.⁴⁷ Norbert Ohler számításaira alapozva, Fedeles Tamás a zarándoklatokhoz kapcsolódóan a középkori átlagos utazási sebességeket a következőképpen adta meg:⁴⁸ gyalogos 25–40 km/nap; kereskedő szekérrel 30–45 km/nap; normál lovas sietve 50–60 km/nap; futár váltott lovakon 130–135 km/nap; spanyol és francia gyorsfutárok 150–200 km/nap; folyami hajó folyásirányban 100–150 km/nap; tengeri vitorlás akár 120–200 km/nap; és egy gyors gálya 200 km/nap. E. Kovács Péter számításai szerint Estei Hippolit 1520 elején nagy számú kísérettel és szekerekkel még a hegyi utakon is képes volt napi 20–25 kilométeres napi teljesítményre, míg sík vidéken akár 35–40 kilométert is megtettek.⁴⁹ Ha ezekkel az adatokkal összevetjük Uzzano feljegyzéseit, akkor úgy tűnik, hogy – némely esetben – akár gyalog is meg lehetett járni az általa megadott időn belül a feljegyzett távolságokat, és még a legnagyobb tempó is kb. egy sietős lovas sebességének felelt meg, vagyis Uzzano sosem számolt gyorsfutárszolgálattal, hanem mindig egy közepes átlagsebességet vett. Mindemellett a táblázatból az is jól látszik, hogy a váltók esedékességét egy bizonyos kilométerig a bemutatástól

⁴⁶ Wilhelm von Holland 1244-ben pont 46 km/napi átlagsebességgel tette meg a Velence–Brno távolságot, amelyet E. Kovács Péter „kírívóan nagy teljesítményként” értékel. Pedig Uzzano adatai alapján ez átlagtempó lehetett. Miklós JANKOVICH: *Pferde, Reiter, Völkerstürme*. München–Basel–Wien, 1968. 223; E. Kovács: *Egy középkori utazás*, 108.

⁴⁷ Az emelkedőkön kívül más is jócskán befolyásolhatta az út hosszát, de az útviszonyok nem lehettek annyival rosszabbak a Firenze–Brescia szakaszon, mint a kb. ugyanakkora Firenze–Róma úton. Az előbbihez 10–11, míg az utóbbihoz 5–6 nap van feljegyezve. A Firenze–Viterbo szakasz távolságához képest túl sok a 10 nap esedékesség, ha a Firenze–Camerino közti kicsit nagyobb távolság mellé 8 nap van bejegyezve. Ez még feltűnőbb a Firenze–Padova, Firenze–Velence útvonalon. Ezek szerint az utóbbi utakat gyorsabban tették meg, mint a Firenze–Viterbo szakaszt, vagy az utóbbiakon a nagyobb forgalom miatt a váltók esedékességi ideje csökkent. Feltűnő különbség a Firenze–Padova szakaszon, hogy odafelé 5 nap, míg visszafelé 10 nap *alla vista* esedékesség van jelölve. (Nem valószínű, hogy Firenzében dupla annyi időre lett volna szükség összeszedni a váltók összegét, mint Padovában, ezt inkább fordítva gondolná az ember.) Mivel Várdai pénze szárazföldön kellett mozogjon, ezért nem tüntettem fel a tengeri távolságokat, de több esetben valószínű, hogy Uzzano részleges tengeri úttal számolt. Valószínűleg sokszor használtak csónakokat vagy kisebb hajókat még a szárazföldi utazások során is. Várdai levele (MNL OL DL 80 931) is egy ma már nem túl magától értetődő útvonalat említ, amikor azt írja, hogy Padovából – az akkor még talán sokkal sűrűbb csatornahálózaton keresztül – csónakkal tették meg a kb. 80 kilométernyi távolságot Ferrarába. Ugyanakkor érdemes megemlíteni, hogy a Rómába utazó magyarok inkább a szárazföldi utakat választották. Általában nem hajóztak át az Adriai-tengeren, hacsak nem Szlavóniából vagy Dalmáciából indultak útnak. Lásd: CSUKOVITS: *Középkori*, 116.

⁴⁸ FEDELES Tamás: *Isten nevében utazunk. Zarándokok, búcsújárás, kegyhelyek a középkorban*. Pécs, 2015. 222–223.

⁴⁹ E. KOVÁCS: *Egy középkori utazás*, 108.

(*alla vista*) számított napban adják meg, majd kb. 400 kilométernél nagyobb távolságtól a kiállítás dátumától (*alla fatta*) számítják.⁵⁰

A fentiek alapján tehát, ha 750 kilométert számolunk, akkor egy lovas három hét alatt Budáról Ferrarába kényelmesen elvihette Várdai *litterae cambialesét*. (Ez a távolság szinte ugyanaz, mint a Firenze–Montpellier út.)⁵¹ Ekkora távolságnál a váltók esedékességét már inkább a kiállítás dátumától számították, és valószínűleg – még ha a Firenze–Montpellier útvonal nagy valószínűséggel forgalmasabb is volt – Várdai is 44–45 nap *alla fatta* számolhatott. Habár a százalékokról nem tudunk semmit, de ha 5–10% közötti tarifával számolunk (inkább öt felett), akkor ez a kért 130 aranyból 6–13 arany költséget jelentett volna.

5. táblázat. Menetidő Buda és Ferrara között

Út	Távolság	Szintkülönbség	Küldönc menetideje	Sebesség	Váltó esedékessége
Buda–Ferrara	~750 km		[18 nap]	[-40 km/nap]	[44–45 nap <i>alla vista</i>]

A levél egy másik érdekes és konkrét adata a 6 dukát „postaköltség”. Ez első pillantásra nagyon soknak tűnik (Mátyás király idején egy végvári gyalogos katona három havi zsoldja Magyarországon): 1 arany/125 km. Emellett a (2)-es számú levélben azt is írja, hogy Gergely szolgájának hazautazására 12 aranyat kért kölcsön, ami meg különösen magas összeg, hiszen saját szolgájáról van szó. Ez azt jelentené, hogy kb. 60 kilométer út 1 aranyba került. (És ne feledjük – ugyanebből a levélből derül ki ez is –, hogy az éves ferrarai házbérlete, amely a jóléthez szokott Várdai társadalmi rangjának és elvárásainak egészen biztosan megfelelő volt, kevesebbe került, mint Gergely egyszerű útja hazafelé.) Ugyanakkor – hacsak nem szereztek be menleveleket, amelyeknek szintén volt költsége – az utazó és lova élelmén, valamint a szálláson kívül az út-, híd- és hajóvámokkal is számolnunk kell, amelyek bőven lehettek az Itáliából északra tartó forgalmas kereskedő útvonalakon. Ezek számát csak hozzávetőlegesen tudom meghatározni, méghez hozzá Albrecht Dürer 1520-as utazása alapján, amelyről naplót vezetett. Ebből kiderül, hogy a kb. 350 kilométeres Bamberg–Köln útvonalon 37 (!) vámhelyet érintett, amelyből menlevele miatt csak egy helyen kellett két forint vámot fizetnie. Ez azt jelenti, hogy átlagban tíz kilométerenként vámhelybe ütközött az utazó, amelyek összeadva végül tetemes összegre rúghattak. Ha a vámhelyek ilyen sűrűn voltak

⁵⁰ Ez azért nem mindig igaz. A Genova–Rodosz vagy Khiosz legalább 2000 kilométeres – főleg – tengeri útnál 30 nap *alla vista*t olvashatunk. A Firenze–Palermo távolságnál, amely jó eséllyel nagyrészt tengeren bonyolódott (mert így csak kb. 730 km), oda 10 nap *alla vista*t, vissza pedig 30 nap *alla fatta*t jegyez be a bankár. A jelzett Firenze–Sevilla távolságot is lehet, hogy részlegesen a tengeren tették meg, mert úgy 2000 km helyett csak 1800 km volt a táv.

⁵¹ Ez az adat pontosan megegyezik annak a térképnek az adataival, amelyet Fernand Braudel közöl – Pierre Sardella számításai alapján – a hírek terjedési sebességéről 1500 körül Velencéből. Fernand BRAUDEL: *Civilization and Capitalism, 15th–18th Century. I. The Structure of Everyday Life*. London, 1985. 426.

a Velencétől északra vezető kereskedelmi utakon is, akkor Várdai kézbesítőjének dupla ennyi vámhelyen kellett áthaladnia.⁵²

Ezek azonban C. Tóth Norbertnek – az esztergomi káptalan pereskedéseivel kapcsolatos – adatainak tükrében már nem is tűnnek olyan magas kiadásoknak. Az első példa Trevisói Simon kánonjogi doktoré, aki 1453. július 22-én indult el Bécsből negyedmagával és augusztus 26-án érkezett meg Rómába.⁵³ Ez az idő teljesen reálisnak tűnik, hiszen vagy az Alpokon keresztül mentek át (lásd a szintkülönbségeket), vagy pedig egy a fentnél hosszabb úttal kalkulálunk és kerültek valamerre. A dokumentumból azt is megtudjuk, hogy 66 aranyba került az utazás, ami azt jelenti, hogy 16,5 arannyal számolhatunk fejenként, vagyis aranyanként hatvan kilométerrel, pont annyival, amennyit Gergely kap útiköltségül Várdaitól.⁵⁴ A fenti táblázatokat folytatva, így foglalható össze az út:

6. táblázat. Menetidő és utazási költségek Bécs és Róma között

Út	Távolság	Szintkülönbség	Küldönc menetideje	Sebesség	Útiköltség
Bécs–Róma	~1000–1100 km		35 nap	28–31 km/nap	1 arany = ~60 km

A legfontosabb adatokat a római Kúrián tevékenykedő Palicsnai Péter esztergomi kanonok utazási elszámolásai adják 1459–1461 és 1463–1464 között. Péter harmadmagával utazik lovakon: Mantova–Siena fejenként 2 arany, Siena–Róma fejenként 1,3 arany, Róma–Esztergom fejenként 8,6 arany, majd Róma–Siena fejenként 2 arany, Siena–Petriolo fejenként 2 arany, Petriolo–Siena–Róma fejenként 2,3 arany, Róma–Ancona fejenként 5,3 arany és végül Ancona–Esztergom szintén fejenként 5,3 arany.⁵⁵ A szokásos táblázatban – a kerekített költségeket is feltüntetve – így néz ki:

7. táblázat. Menetidő és utazási költségek Palicsnai Péter elszámolásai alapján

Út	Távolság	Szintkülönbség	Küldönc menetideje	Sebesség	Útiköltség
Mantova–Siena	~270 km				1 arany = ~135 km

⁵² CSUKOVITS: Középkori, 90.

⁵³ C. TÓTH Norbert: Az esztergomi székeskáptalan a 15. században. II. A sasadi tizedper 1452–1465 közötti „krónikája”. Budapest, 2015. 30.

⁵⁴ Hasonló adattal találkozunk 1469 elejéről. Mátyás király raguzai követei, Debreceni Mihály váci prépost és Sándor telki apát – valószínűleg hazautazásuk költségeire – 50 dukátot vettek fel. Nagyjából 1000 kilométeres úttal számolhatunk, mivel biztos, hogy a költségesebb, de biztonságosabb tengeri utat választották észak felé, és talán Velencétől folytatták az útjukat Budára. Ez azt jelenti, hogy 20 kilométerre jönne ki egy aranydukát, de jó eséllyel – minden eshetőségre számítva – inkább több pénzt vittek magukkal, mint amivel minimálisan kalkuláltak. C. TÓTH Norbert: Az esztergomi székeskáptalan a 15. században. I. A kánonoki testület és az egyetemjárás. Budapest, 2015. 45–46.

⁵⁵ C. TÓTH: Az esztergomi székeskáptalan, II. 111, 119–120.

Út	Távolság	Szintkülönbség	Küldönc menetideje	Sebesség	Útiköltség
Siena–Róma	-225 km	↑ 2171 m · ↓ 2459 m 774 m / 14 m			1 arany = -140 km
Róma–Esztergom	-1150 km	↑ 7108 m · ↓ 7053 m 877 m / -3 m			1 arany = -135 km
Siena–Petriolo	-90 km	↑ 1131 m · ↓ 1088 m 575 m / 184 m			1 arany = -45 km
Petriolo–Siena–Róma	-310 km	↑ 3244 m · ↓ 3575 m 774 m / 14 m			1 arany = -135 km
Róma–Ancona	-270 km	↑ 3618 m · ↓ 3637 m 996 m / 74 m			1 arany = -50 km
Ancona–Esztergom	-950 km	↑ 3359 m · ↓ 3285 m 877 m / -3 m			1 arany = -180 km

Csukovits Enikő vizsgálataiból kitűnik, hogy a 15–16. század eleji pozsonyi végrendeletek római (~1000 km) vagy aacheni (~1000 km) zárandoklatra szánt összegei átlagosan 10–12 forinttal számolnak. Ez az összeg egy nem túl fényűző, de nem is nyomorúságos utazást tett lehetővé, amit Palicsnai Péter Róma–Esztergom közötti, nagyjából szintén 1000 kilométeres útjának kiadásai is alátámasztanak. Úgy tűnik, a végrendelezők rászámoltak némi pluszkiadást is az útra. A végrendeletek közelebbi úti célokat is meghatároztak: Mariazell (~175 km) 1 forint, Sankt Wolfgang (~260 km) 1–3 forint és Altötting (~375 km) 3–4 forint. A Csukovits Enikő által említett János káplán 36 forintnyi útiköltsége, aki 1494-ben a város megbízásából Bártfáról utazott Rómába (~1500 km) – úgy, hogy valószínűleg ketted- vagy harmadmagával utazott –, egyáltalán nem kirívóan magas összeg, hiszen a pozsonyi végrendeletek is nagyjából 1 arannyal számolnak 80–100 kilométerre.⁵⁶

Ezek után visszatérve Várdai adataira, teljesen reálisnak tűnik az a „benzinpénz”, amellyel a levelek alapján számolhatunk. Trevisói Simonék költségeit jelentősen megemelhetette az Alpokon való átkelés. Palicsnai Péternél viszont jól látszik, hogy átlagosan 140 km távolságot tettek meg 1 aranyért. Amikor kirívó költségeket látunk, akkor biztos, hogy valami előre nem kalkulált akadály jött közbe. Ez különösen feltűnő az Ancona–Esztergom és Róma–Ancona viszonylatban, amely – az óriási távolságkülönbség ellenére – pontosan ugyanannyiba került nekik.

A fenti adatok azt is megengedik, hogy egy durván becsült kilométerköltséget is megállapítsunk a 15. század derekán. Spufford árlistája alapján a velencei dukát 1446 és 1451 között

⁵⁶ CSUKOVITS: Középkori, 91–99.

114 ezüst *soldo* volt.⁵⁷ Mivel 12 dénár tett ki egy *soldót*, ezért minden kilométernél kb. 10 dénár átlagútiköltséggel számolhatunk.

8. táblázat: Kiadás/bevétel a harmadik levél alapján (MNL OL DL 80 926)

Kapott	Kiadások	Maradt	Kérések	
			Pénz	Egyéb
0	-70 és „valamicske” dukát - 3 dukát (küldönc)		130 dukát	Jó megjelenésű, kicsit latinul is tudó, nemes származású, 12–14 éves szolga
0	-73 és „valamicske” dukát ⁵⁸	0	130 dukát	

A doktori ára (negyedik levél)

A (4)-es számú, 1449. február 21. keltezésű hosszabb levelét⁵⁹ ismét panasszal kezdi: régen kapott levelet otthonról (vagyis pénzt). Sajnálkozik Hunyadi János rigómezei veresége felett, majd helyesli nővérének, Potenciánának az eljegyzését. Minket érdeklő pénzügyi adatok is szerepelnek benne. Szemükre veti, hogy lassan küldték vissza Gergelyt, így hát azóta megint annyi adóssága halmozódott fel, hogy a hozott 100 dukát arany nagyjából el is fogyott. Kérdezzék csak meg Gergelyt, nemhogy aranya, de már dénárja sincs semmennyi. (Úgy látszik Várdai Miklós egyáltalán nem bízott az olaszokban és váltóikban, vagy egyszerűen csak drágának találta az átutalás díját. Amennyire ez rekonstruálható, mindig inkább készpénzt küldött a megbízható szolgán keresztül.)⁶⁰ Sőt magára Gergely kiadásaira is muszáj volt megint kölcsönkérnie egy baráttól. Megint a lehető legsürgetőbbben kéri, hogy familiárisát még pünkösöd előtt küldjék vissza hozzá pénzzel, mert tudniuk kell, hogy közelgő doktori vizsgája miatt még nagyobb kiadások várnak rá, például a szükséges könyveket is meg kell vásárolnia és új ruhákat kell csináltatnia. (Várdai végül másfél évvel később, 1450. augusztus 29-én doktorál le Padovában.) Már tanulmányai is megsínylik a kiadásait, amelyekről Gergely majd beszámol nekik. Egy kis ajándékot is küld nekik, karmazsin-vörös, mintás bársonyt. Levelét két bölcsességgel zárja a *Catonis Disticha* című megverselt bölcsmondás gyűjteményből, amely szerint ne nézzék ajándékának szegényes voltát.

Ha számításom nem csal, akkor kedvenc szolgája valamikor február közepén érkeztetett vissza, ami azt jelenti, hogy a (3)-as számú levele óta (vagy akár a második leveléhez képest is) további 30 arany adósságot csinált. Ez kiadásait nézve – legalábbis magához képest – nem is olyan sok: havi 6–7 arany. Viszont levelében nem kér konkrét összeget. A családra bízta, de azért

⁵⁷ SPUFFORD: Handbook, 84.

⁵⁸ Itt tulajdonképpen csak 70 az adóssága, mert a 3 aranyat a küldöncre hitelben költötte el, vagyis azt a Várdaiaknak kellett kifizetni Magyarországon. Tehát nem magának csinálta az adósságot.

⁵⁹ Közli LUKSICS: Várdai István, 132–134.

⁶⁰ A szakirodalom szerint általában Európa-szerte gyanakvással tekintettek a váltókra. Lásd: DRASKÓCZY István: A Magyar Királyság kereskedelmére vonatkozó írott források a késő középkorból. In: HORN Ildikó et al. (szerk.): Művészet és mesterség. Tisztelegő kötet R. Várkonyi Ágnes emlékére. II. Budapest, 2016. 51.

utalásaiból érteniük kell. Száz arany kevés lesz! Az csak az adósságok rendezésére lenne elég, de a doktori eljárás – és talán a további vizsgák – költségei a többi szükséges kiadással együtt sokkal többet igényelnek.

Hogy Várdainak mennyi vizsgája lehetett, nem tudjuk, de minden egyes vizsgának külön díja volt. Ezek mellett a doktori vizsga költsége tényleg tetemes összeget jelentett. De hát ez sem volt fix áron. Egyéni elbírálás szerint változhatott: átlagban, a fakultástól és egyetemtől függően, 22–40 dukát között.⁶¹ A jogi doktorátusért – mint jobb befektetésért – mindig többet kellett fizetni. A doktori vizsgára befizetett összeg harminc-ötven ember között oszlott meg, akik ebből különböző mértékben részesültek. Például száz évvel később, 1558-ban Balsarāti Vitus Jánosnak 15 aranyába került az orvosi doktorátus Bolognában.⁶² De ez az összeg az átlagnál sokkal alacsonyabb, valószínűleg szűkös anyagi helyzetének méltányos mérlegelése után szabta ki rá ezt az egyetem. Ezt a feltételezést támasztják alá a padovai egyetem 16. századi orvostudományi vizsgáinak költségei: a szegény diákoknak a minimális 15 velencei dukátot kellett fizetniük, míg a maximális költség 30 aranydukátban volt limitálva. (Míg a legszegényebbeknek évente két-két ingyen doktori vizsga is járt.) Várdai biztos, hogy nem tartozott a szegény diákok sorába. Mindenesre – Grendler adatai szerint – a 15. században Ferrarában a legolcsóbb, vagyis az *artes* doktori fokozatért eleve 22 dukátot kellett a vizsga előtt letétbe helyezni, amihez még különböző pluszköltségek is hozzájárultak.⁶³ Várdai esetében is biztos számolhatunk minimum 30 arannyal.

9. táblázat. Kiadás/bevétel a negyedik levél alapján (MN OL DL 80 935)

Bevételek	Kiadások	Maradt
100 dukát	-100 dukát + egyéb kiadások	
100 dukát	min. -100 arany	0

Újra az ezüst ára ([ötödik és] hatodik levél)

A (6)-os számú, 1449. júliusi levélből⁶⁴ kiderül, hogy volt egy (5)-ös számú is, amelyet Ártánházi Lászlóval küldött haza, valószínűleg 1449 tavaszán. Úgy tűnik, abban is pénzt kért, sajnos nem tudjuk, mennyit, viszont megírja, hogy amióta Ártánházi visszament, teljesen elfogyott a pénze, és csak a rajta megkönyörülő barátai segítségével maradhat életben. Úgy tűnik, hogy nagyjából összefoglalja az (5)-ös levél tartalmát, hozzátéve az újabb kéréseket. Már megint 40 dukát feletti („*iam iterum sum debitor XL ducatos et ultra*”) a tartozása, amiért is „térden állva” könyörög, hogy amint ezt a levelet kézhez veszik, a lehető leghamarabb küldjék meg neki ezt az összeget, hacsak

⁶¹ Sokkal későbből, 1577-ből van biztos adatunk más fokozatvizsgák áráról: Padovában 50 scudo, Bolognában ennél kicsit kevesebb, Sienában 34 scudo és Ferrarában a legkevesebb, 28 scudo. Paul F. GRENDLER: *The Universities of the Italian Renaissance*. Baltimore, 2002. 179.

⁶² RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes: Balsarāti Vitus János magyar orvosdoktor a 16. században. *Orvostörténeti Közlemények* 78–79 (1976) 25.

⁶³ A költségeket részletesebben, további irodalommal lásd: GRENDLER: *The Universities*, 178–180.

⁶⁴ Közli LUKCSICS: Várdai István, 135–136.

már korábban nem intézkedtek föléle. Ha nincs erre pénz, akkor a családi ezüst reá eső részét zálogosítsák el, és ebből küldjenek meg neki 50–60 aranyat. Ha viszont nem tudják zálogba adni, akkor egy megbízható küldőnccel küldjék el neki a részét az ezüstműből. Csodálkozik, hogy már az eddigi késlekedésnek is mi lehet az oka. Ő az ínségben és a legnagyobb veszedelemben is ott marad [mármint tanulni], jóllehet nagy pestisjárvány sújtja a várost. Pénz nélkül viszont még elmenekülni sem tud. Már Padovát is elérte a járvány, majd pár várost felsorolva azzal fejezi be, hogy egész Itáliában tombol. Szívében nagy a félelem, de mi mást tehetne, türelemmel viseli. Ha Isten meghosszabbítja életét, akkor októberben biztos, hogy megszerzi a doktorátusát és karácsonyra hazaköltözik. Ezért a legsürgősebben kéri, hogy a doktori vizsga díját vagy az éves dicából, vagyis állami adóból, vagy a census, vagyis a jobbágytelkek éves pénzjárdékának reá eső részéből mindenképp küldjék el neki,⁶⁵ hogy befejezhesse a tanulmányait. Ezt majd, ahogy kívánják, elrendezik, ha hazaér. Ezen kívül ne késlekedjenek elküldeni azt az ígáslovet sem, amelyet különben már Lászlón keresztül is kért korábban. Az utóiratban még kér valami ajándékot is a ferrarai őgrófnak, akivel jó viszonyban van.

Ebben a levélben Várdai szinte már nem is kér, hanem a jussát követeli: már a családi ezüst és a jobbágytelkek után beszedett adó reá eső részét is meg szeretné kapni. Nem tudjuk, hogy mekkora lehetett a Várdaira eső rész, de valószínűleg nem is kapta meg. Hogy az ajándékot és az ígáslovet megküldték-e neki, arra sincs adat. Talán megint el akarta adni a lovat, vagy tényleg csak költözködni szeretett volna. Mindenesetre az őgrófnak szánt ajándékot, talán valami kis ékszert, ha úgy adódna, akár zálogba is adhatta volna. A családi ezüstmű kérése viszont megint utalhat a korabeli ezüstínségre, még akkor is, ha ezt csak zálogba tudta volna adni, ellentétben az ezüstrúddal.

10. táblázat. Kiadás/bevétel a hatodik levél alapján (MNL OL DL 80 956)

Bevételek	Kiadások	Maradt	Kérések	
			Pénz	Áru
0	-40 dukát feletti adósság		-40 dukát - éves census	- családi ezüstrészből 50-60 dukátnyi - egy ígásló - ajándék az őgrófnak
0	-40 dukát felett	0		jóval 100 dukát fölött

A házasság ára? (hetedik levél)

Az utolsó szűkszavú forrás a (7)-es számú levél,⁶⁶ amelyet Szokoli Péter nándorféhvári várnagy bocsátott ki 1449. október 24-én. Ebből azt tudjuk meg, hogy Szokoli – Várdai Potenciánával való házassága miatt – a most már rokon István tanulmányait 100 aranyforinttal támogatja. Ez az utolsó adatunk a tanulmányairól. Az is lehet, hogy megelégetve István állandó kéregetését, ez volt a Várdai család utolsó pénzküldeménye, habár a levelek tanúsága szerint ez nem lehetett

⁶⁵ Ehhez lásd: MÁLYUSZ Elemér: A magyar rendi állam Hunyadi korában. Századok 91. (1957) 111–113.

⁶⁶ Közli Zichy IX. 229.

elég a váradi kanonok 1450 nyaráig tartó itáliai megélhetésére. 1450. augusztus 29-én doktorál le Padovában, és ősszel már Magyarországon találjuk.

A TANULÁS ÁRA (ÖSSZEGZÉS)

Végül – a fentieket összegezve – az ismert adatok alapján megpróbálok választ adni arra a kérdésre, mennyit is költhetett Várdai Itáliában. A következő táblázatban igyekszem összeszedni mindazt, amit a levelezése alapján összegszerűen fel tudunk sorolni (Szokoli Péter 100 arany „átutalását” jóváírtam Várdainál, de – mivel nincs nyoma később – nem számoltam el áru- és pénzbeli kéréseit):

11. táblázat: Várdai számszerűsíthető bevételeinek és kiadásainak az összegzése

Bevételek	Biztos kiadások, tartozások
70 dukát	-12 dukát: Gergely hazaútja
100 dukát	-16 forint: a karanténban
100 dukát	-6 dukát: „kaució” házbérlet
	-6 forint: téli ruha
	-17 forint: <i>Liber decretalium</i>
	-70 és „valamicske” dukát
	-3 dukát (küldönc)
	-100 dukát + egyéb kiadások
	-40 dukát fölötti adósság
	-30 forint (minimum)
270 arany	min. 300 arany

Az első levél nem tartalmaz konkrét összegeket, ezért az nem is szerepel benne, pedig nyilván már akkor is voltak költségei. Így aztán a második levél és az 1450. augusztusi doktorálásának két és fél évére kell elosztanunk ezt a pénzt, ami így már nem is tűnik olyan soknak. Ez azt jelenti, hogy évente minimum 120 aranyat, vagyis min. havi 10 aranyat költött Várdai Ferrarában, majd a vizsgára Padovában. De mit is jelent ez az összeg?

Térjünk vissza megint Palicsnaihoz, aki nagyjából egy hasonló társadalmi réteg átlag életszínvonalát tükrözi: 1459-es útján Mantovában hét hónap alatt 100, Sienában 11 hónap alatt 125 aranyat, majd Rómában négy hónap alatt 40 aranyat költött.⁶⁷ Ha ezt a 265 aranyat elosztjuk 22 hónapra, akkor havi 12 aranyat kapunk. Mivel Várdai 1447 májusában már Padovában tartózkodott, ezért doktorálásáig még kb. 39 hónapot számolhatunk, ami havi 12 arannyal felszorozva 468 aranyforintot tesz ki. Ezek alapján pedig itáliai költségeit nagyjából 450–500 aranyforint közé tehetjük.

Hogy ez mekkora összeg, arról csak úgy lehet elképzelésünk, ha összehasonlítjuk a korabeli árakkal és fizetésekkel.⁶⁸ A 15. század első felében a firenzei San Gallo kórház feljegyzései szerint egy beteg napi szükséglete 650 g kenyér (~1500 kalória) 10 dénárért, 7 dl bor (4–500 kalória)

⁶⁷ Egy korábbi útján viszont nagyon keveset költött: famulusával hat hónap alatt Rómában saját és lovaik ellátásával együtt is csak 32 aranyat költöttek el. De ezt C. Tóth Norbert is kevesli, és felveti, talán valamelyik kolostorban laktak. Ezért ezzel nem számolok. C. Tóth: *Az esztergomi székeskáptalan*, II. 58–59.

⁶⁸ GRENDLER: *Schooling*, 18–19, 33, 56–57, 62, 103, 128, 134.

7 dénárért és 100–200 g hús (~400 kalória) 7 dénárért, vagyis napi 24 dénár, ami két ezüst *soldót* tesz ki. Lodovico Ghetti ugyanerre a kórházi számlára 1445 körül készített feljegyzéseket, amellyel Firenze éves ételfogyasztását próbálta kiszámítani búzában, borban, húsban és olajban. Számításai szerint – amit átlagoltam – ezek napi átlagára ~19 *denari di piccioli* (690 gr búza: ~8 d; 8 dl bor: ~7,5 d). A két forrást figyelembe véve, nagyjából 2 *soldóval* számolhatunk, amit naponta ételre kell költeni.⁶⁹ 1440-ben Sopronban egy kenyér ára 1 kamarai dénár 0,578 ezüstgramm értékben, és 1441-ben 1 akó bor (68 liter) 20 kamarai dénár 11,290 ezüstgramm értékben, ami azt jelenti, hogy 1 liter bor Sopronban kb. 0,3 kamarai dénár.⁷⁰

A 15. századi Velencében évi 3 dukátos misealap befektetéssel (nagyjából évi 350 *soldo*, tehát fél évnyi étellel) biztosítható volt a lelki üdvösség napi egy imával és egy egész évben az oltárt megvilágító gyertyával. Egy 1480-as adat szerint egy nyolcgyermekes firenzei özvegy, bizonyos Madonna Chaterina évi 22,5 aranyból tartotta el a családot. Igaz, nem túl rózsásan. A 15. század második felében viszont egy firenzei borbély évi 30 forintból már egész jól eltartotta a feleségét, anyját és két gyerekét, akik közül az egyiket iskolába is be tudta írni. A firenzei bankházak friss alkalmazottai alig kerestek évi 20 aranyat, míg a bankfókok „menedzserei” 100 forint felett kaptak. Egy városi tanár átlagkeresete Velencében évi 20–30 dukát, valamint pótköltségek és szálláshozzárulás. (Például az 1450-es években a *Scuola di San Marco*-ban egy tanár évente 25 dukát fizetést és 10 dukát lakhatási költséget kap.) Ez nagyjából annyi, mint az 1420-as években egy velencei hadigálya evezősé, akinek a fizetése békeidőben 28 dukát volt. Ognibene Bonisoli a grammatika tanáraként a trevisói városi iskolában évi 50 dukátot keresett 1441-ben, öt éves határozott szerződéssel. Cosimo Turra festő a ferrarai d’Este udvarban évi 72 dukátot kapott (de voltak pluszmunkák, amelyekért külön is megfizették, például 4 dukátot kapott egy faliszőnyeg vázlatáért). Az udvartartást is átlagosan így fizették. A velencei állami, hivatali megbízások is jól fizettek: a kancellárián dolgozó ifjakat kiszervezett magánképzésben taníttatta a Köztársaság, ahol egy *magister* végzettségű tanár évi 100 dukátot keresett 1446-ban, igaz, ebből azért levonták a lakbért. 1442-ben ettől alig valamivel maradt el egy velencei magántanár éves átlagbevétele 80 dukáttal. Az egyetemi tanárok fizetése nagyon változó, óriási különbségek vannak az évi 10 és 1000 arany között. Nagyban befolyásolta a tárgy, amelyet tanítottak: általánosságban elmondható, hogy legtöbbet a civil jog professzorai kerestek, majd az elméleti orvostudomány tanárai és a sor végén a logika, retorika, metafizika és asztrológia tanárai kullogtak.⁷¹ Ugyanakkor vannak kivételek is: Veronai Guarino sztárgázsija évi 300 dukát Ferrarában (annyi, amennyit egy átlag firenzei ügyvéd minimum keresett évente). A polgári jólét felett már a jóval átlag feletti luxus

⁶⁹ Richard GOLDTHWAITE: *The Building of Renaissance Florence: An Economic and Social History*. Baltimore–London, 1982. 342–350.

⁷⁰ DÁNYI–ZIMÁNYI: *Soproni árak*, 20, 98, 178. Jó százötven évvel későbből, a levélkézbesítések idejével és a külföldi egyetemi tanulmányok költségeivel kapcsolatban lásd Kornis György levelezését jelen kötetben: Lovas Borbála: *Itáliai unitárius peregrinusok levelei és kiadásai a 16. századi Heidelbergben és Padovában*: Kornis György és Bogáthi Miklós.

⁷¹ A padovai egyetemi tanárok fizetésére (1422–1423) lásd: GRENDLER: *The universities*, 15–16, 24, 370.

következett: Aragóniai Eleonóra Ercole d'Estétől csak költőpénznek havi 280 dukátot kapott, míg Borso d'Este egy elefántért képes lett volna 12 ezer dukátot is fizetni (végül nem vette meg).

Hogy sokat költött-e Várdai? Ha fenti számadásának 300 aranyát elosztjuk két és fél évre, akkor az évi 120 arany. A források alapján nem tudjuk megmondani, milyen színvonalú életet élt ebből az összegből, viszont számításaink szerint a levélküldések ára jelentős összegeket felemészthetett, amelyhez képest egy ház bérleti ára – még egy egyetemi városban is – sokkal kevesebbe került. Habár leveleiben inkább a tanulmányai miatt felhalmozódott költségekre és a szükségés, mindennapi kiadásokra koncentrált, mégis fel kell tételeznünk, hogy az átlag életszínvonalnál jobban élt, vagy legalábbis – ahogy adósságai is mutatják – jobban kívánt élni. Az évi 120 arany eltörpül ugyan egy firenzei ügyvéd keresetéhez képest, de sokkal több, mint egy városi grammatikatanáré, és inkább egy bankfiók jól kereső vezetőjének keresetéhez és életszínvonalához mérhető. A korabeli pénzügyi transzferek működéséhez is fontos részletekkel szolgálnak a levelek, amelyek azt mutatják, hogy a 15. században a peregrinációs költségeknek legalább egy részét érdemesebb volt áruban mozgatni (különleges esetekben akár veretlen nemesfémbe), és Magyarországon, ha nem is volt annyira elterjedt, de nem volt ismeretlen a banki váltók használata sem.

Kulcsszavak: Középkor, peregrináció, levelezés, utazás, pénzváltás, 15. század

Key words: Middle Ages, peregrination, correspondence, traveling, money change, 15th century

A SILVER SMUGGLER CANON?

István Várdai's expenses during his university studies in Italy (1448–1449)

This paper - with the help of seven surviving letters - investigates and tries to summarize the future Cardinal István Várdai's expenses and practice of transferring money during his university studies in Ferrara between 1448 and 1449. From a wider perspective, his expenses are compared to examples of various contemporary wages and earnings, exchange values, fees and the average cost of living in Italy and Hungary. The paper is divided into six main parts which analyse the letters in chronological order. Because in his first and sixth letter Várdai asked the money in silver accompanied with a safe-conduct from the Hungarian governor, the first part looks into the silver market and the possibility of the money transfer through silver coins or rather bullions in the middle of the 15th century. The second part deals with his extra spending and his adventures on account of the plague which raged then in Northern Italy. Apropos of Várdai's third letter, the next part examines the system of international transactions through the bill of exchanges and its costs considering the possible distances, terrain conditions and the density of the commercial traffic between the cities. This part touches also the working of pawnbrokers and their average interests in university towns. Finally the paper looks over the official costs of the doctoral exams in the universities, and based on the example of Várdai's known expenses, tries to give an average sum of the Italian university studies in the 15th century.